STICHTING MENNO VAN COEHOORN
OPGERICHT 18 APRIL 1932 BESCHERMHEER PROF. MR. PIETER VAN VOLLENHOVEN

Secretariaat: Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht, tel. 030 - 231 22 30
E-mail: info@coehoorn.nl, website: www.coehoorn.nl
Commissie Evenementen en Excursies

Welkom op de Najaarsexcursie van Stichting Menno van Coehoorn

de Koude Oorlog in Arnhem e.o.

Zaterdag 24 september en 8 oktober 2022

(foto Raphael Smid. IJssellinie bij Arnhem, berghaven van de "torpedo- en mijnennetten")

De Koude Oorlog en de IJssellinie

De IJssellinie was een waterlinie uit de Koude Oorlog, die ons land moest beschermen tegen een mogelijke Russische invasie. Met het in werking zetten van dit plan zou een 127 kilometer lange en drie tot tien kilometer brede strook land tussen Nijmegen en Kampen onder water worden gezet.

Hierdoor zou de opmars van de Russen worden vertraagd en kregen de geallieerden tijd om Nederland te hulp te schieten.

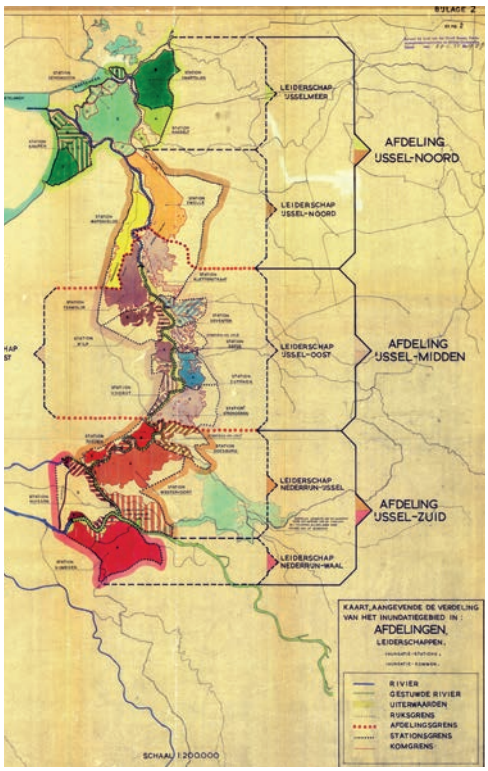

(kaart euro-t-guide.com, inundatiegebieden)

Top secret

Het water moest zo hoog staan dat vijandelijke troepen niet over land konden oprukken, maar ook weer niet zo hoog dat ze met schepen konden binnenvaren. Om het water snel te kunnen laten binnenstromen én het waterpeil te kunnen controleren werd een aantal ingenieuze waterbouwkundige en militaire installaties ontworpen. Deze verdedigingswerken werden begin jaren ’50 in het diepste geheim aangelegd. De waterlinie bleef tot 1990 ‘top secret’.

De Koude Oorlog

Van alle NAVO-staten werd een redelijke defensie-inspanning verwacht. Nederland verkeerde in de fase van wederopbouw en was daartoe nauwelijks in staat. Een manier waarop toch aan de verplichtingen kon worden voldaan, was het gebruiken van de oude verdedigingslinies. In 1950 startte een geheim onderzoek naar hoe in heel korte tijd grote gebieden onder water konden worden gezet.

Beproefd recept?

Het idee van de IJssellinie was niet nieuw. Al in de 16e en 17e eeuw werd langs de IJssel grond onder water gezet om de vijand tegen te houden. Met wisselend succes. Het peil van de rivier was te wisselvallig om als betrouwbare barrière te kunnen dienen. Dit werd ook wel ‘plas dras’ genoemd, met een diepte van ongeveer 40 cm water.

Het plan

Het idee van het onder water zetten of inunderen van een gebied om de opmars van de vijand te vertragen werd in de Koude Oorlog weer van stal gehaald. Nederland voelde de noodzaak om zichzelf beter te beschermen. In zo kort mogelijke tijd – want de internationale spanning nam toe – moesten stuwen worden ontwikkeld die het water dat normaal door de Waal en de Neder-Rijn werd afgevoerd, de IJssel zou binnendringen. Zo zou een gebied van IJsselmuiden (ten noorden van Zwolle) tot en met de Ooijpolder (ten oosten van Nijmegen) onderlopen.

De uitvoering

In de Neder-Rijn ter hoogte van Arnhem en in de Waal ter hoogte van Bemmel werden stuwen geplaatst. Later bleek uit berekeningen van de watertoevoer dat het overstromen veel te langzaam zou gaan en werd besloten ook een stuw bij Olst te plaatsen. De stuwen werkten met drijvende caissons die tot zinken konden worden gebracht. Het gebied daarachter viel droog, terwijl het wassende water de IJssel instroomde. Onder andere bij Olst, ter hoogte van landgoed De Haere, werden sluizen in de dijk aangelegd, die het water over de naastgelegen landerijen en dorpen voerde, zodat uiteindelijk een brede strook land blank kwam te staan.
Ter verdediging werden een zestigtal bunkers en kazematten opgetrokken en werden in beton gegoten Shermantanks uit de Tweede Wereldoorlog in de IJsseldijken en in de op het land opgeworpen terpen geplaatst.

Geheimhouding

Alles wat met de IJssellinie te maken had was omgeven met een zeer strikte geheimhouding. Bij de aanleg/bouw werd vooral gebruik gemaakt van arbeiders uit de Randstad, die niet of nauwelijks in contact kwamen met de omwonenden. De geheimhouding ging zo ver, dat zelfs het parlement niet werd ingelicht. Burgemeesters en hoge ambtenaren van de gemeenten langs de IJssel waren wel op de hoogte, maar hadden te maken met een zeer ver doorgevoerde geheimhoudingsplicht. Er waren plannen voor evacuatie van de ruim 400.000 bewoners van de IJsselvallei, maar ook die waren zo geheim dat ze nimmer in de praktijk zijn getest. Overigens waren ’de Russen’ redelijk op de hoogte, getuige onder meer een stafkaart die in het bezit is van de Stichting De IJssellinie. De geheimhouding van de IJssellinie werd officieel pas opgeheven in 1990, na de val van de Berlijnse Muur.

Opheffing

Na de toetreding van de Bondsrepubliek Duitsland in mei 1955 tot de NAVO werd de IJssellinie langzamerhand overbodig. De eerste verdedigingslijn van de NAVO werd verplaatst naar de grens met de DDR (Oost-Duitsland). In 1964 werd de IJssellinie opgeheven en werd begonnen met de (gedeeltelijke) sloop.

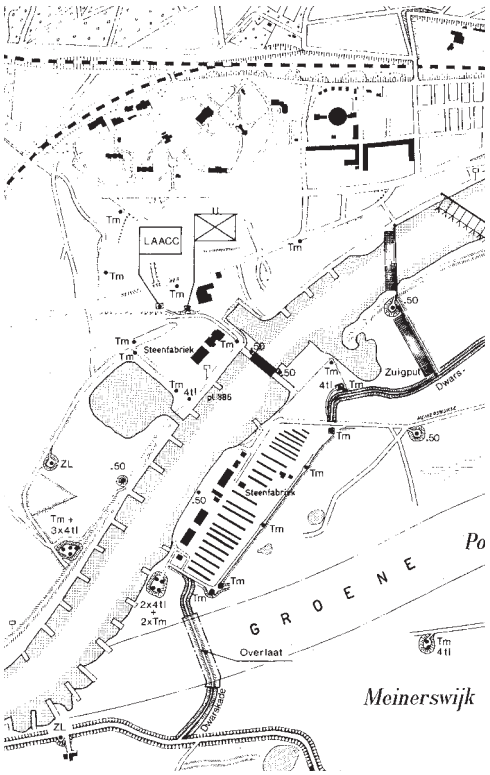

(kaart uit "Drijvende stuwen voor de landsverdediging", de Arnhem situatie)

IJssellinie Arnhem

Het centrale punt van de IJssellinie. Rijkswaterstaat overwoog al eerder om in deze omgeving, bij Driel, een stuw te bouwen teneinde het peil in de IJssel te verbeteren. De projectgroep IJssellinie stond echter onder hoge tijdsdruk en kon niet wachten. Men was bovendien niet aan de gebruikelijke procedures te gebonden en kon aldus haar eigen plan trekken. Dit hield in dat bij kilometerraai 886 een stuwlocatie werd gebouwd.

Dit betekende dat er een ponton, 86,50 m lang, 30 m breed en met een opklapbare, 8 m hoge zware stuwconstructie, tussen voorbereide landhoofden gevaren moest kunnen worden. Vervolgens werd dit ponton afgezonken op een eveneens voorbereide drempel op de rivierbodem. De rivier kon ongehinderd door de constructie stromen totdat de schotten werden neergeklapt -symmetrisch vanuit het midden- waardoor de stuw effectief werd. Ter bescherming tegen de stroom én vijandelijke acties werden er tegen de stuw geballaste binnenschepen afgezonken en een zandlichaam opgespoten.

Aanvullende passieve defensie werd gevormd door torpedonetten en pijldrijvers.
In de actieve verdediging werd voorzien door een bataljon infanterie en een batterij lichte luchtafweer.

De infanterie maakte gebruik van 21 tank karkassen (meestal oude Shermans), die zonder aandrijfmechanisme, in een betonnen constructie werden geplaatst waarbij de, met de hand bediende, koepel voorzien werd van een zware of lichte mitrailleur. Daarom verwachte men hier geen tanks of andere pantservoertuigen en konden de 17 pounder antitankkanonnen achterwege blijven.

Voor de luchtverdediging waren er 12 luchtdoelkanonnen 40 mm, 6 vierlingmitrailleurs .50 (dual purpose) en 11 zoeklichten beschikbaar. Opgesteld in betonnen bakken of op plateaus, boven de hoogwaterlijn, soms op terpen. Vaak voorzien van onderkomens voor de manschappen en opslag voor projectielen en rantsoenen.

(foto Raphael Smid. Shermantankkoepels in beton, bij Meinerswijk)

IJssellinie Defensiehaven

Hier lag het zwaartepunt van de bevelvoering voor de IJssellinie voor de omgeving Arnhem, en ondersteunende voorzieningen. In de voormalige haven, waar het stuwponton in vredestijd lag afgemeerd, samen met de ondersteunende schepen, lier- en motorpontons. De haven zelf, en de meerpalen en geleide koker zijn nog aanwezig. De haven is speciaal voor de linie gegraven, de 50.000 m3 zand ging in depot om gebruikt te worden bij het opspuiten van het zandlichaam. Het stuwponton werd met behulp van kabels en lieren uit de berghaven gevaren en met gebruik van meerpalen op de zuidoever tussen de landhoofden gebracht.

In de nabije omgeving liggen twee bunkers t.b.v. de verdediging van de IJssellinie bij Arnhem, te weten:
- Commandopost voor het Infanteriebataljon
- Vuurregelcentrum luchtverdediging LAACC (Light Anti-Aircraft Control Center)

Er moeten hier destijds uitgebreide faciliteiten voor manschappen en materiaal, zoals torpedonetten en dergelijke, zijn geweest. Veel is verdwenen of hergebruikt.

(foto Raphael Smid, LAACC-bunker luchtverdediging Arnhem)

IJssellinie Meinerswijk

Dit uitwaardengebied tegenover Arnhem en de berghaven, werd al door de Romeinen gebruikt voor hun defensie (de Limes). Tussen de restanten van IJssellinie ligt een replica van een Romeinse fortificatie.

Door dit gebied loopt ook de civiele zogenoemde Groene Rivier, een soort nevengeul in het geval van hoge waterstanden, met doorlaatbruggen. Hierdoor ontbreken er de in deze linie gebruikelijke coupures in het rivierdijk systeem.

Er zijn hier nog vier tankkoepels voor mitrailleur, omdat het een gebied met weke bodem is, zeker als de stuw gesteld zou zijn. Er werden hier geen tanks verwacht.

Ook een hooggelegen, betonnen opstand voor een vierling mitrailleur .50 tegen lucht- en gronddoelen. Daarnaast is van hieruit een interessant zicht op de objecten aan de noordoever en natuurlijk het boeiende landschap.

(foto Raphael Smid, Landhoofd IJssellinie afsluiting noordzijde bij Arnhem)

Zie ook op YouTube: Geheim aan de Rijn: verhalen over de Defensiehaven

Bronnen:

Drijvende stuwen voor de landsverdediging, J.R. Beekmans c.s. uitg. Walburg Pers en Menno van Coehoorn

Atlas van historische verdedigingswerken in Nederland, deel Overijssel en Gelderland, Drs. Ing. T. de Kruijf c.s. uitg. Menno van Coehoorn en Matrijs.

Luchtfoto, IJssellinie afsluitingspositie bij Arnhem - Coll. St. MvC

Staalconstructie van een stuwponton afsluiting - Coll. St. MvC

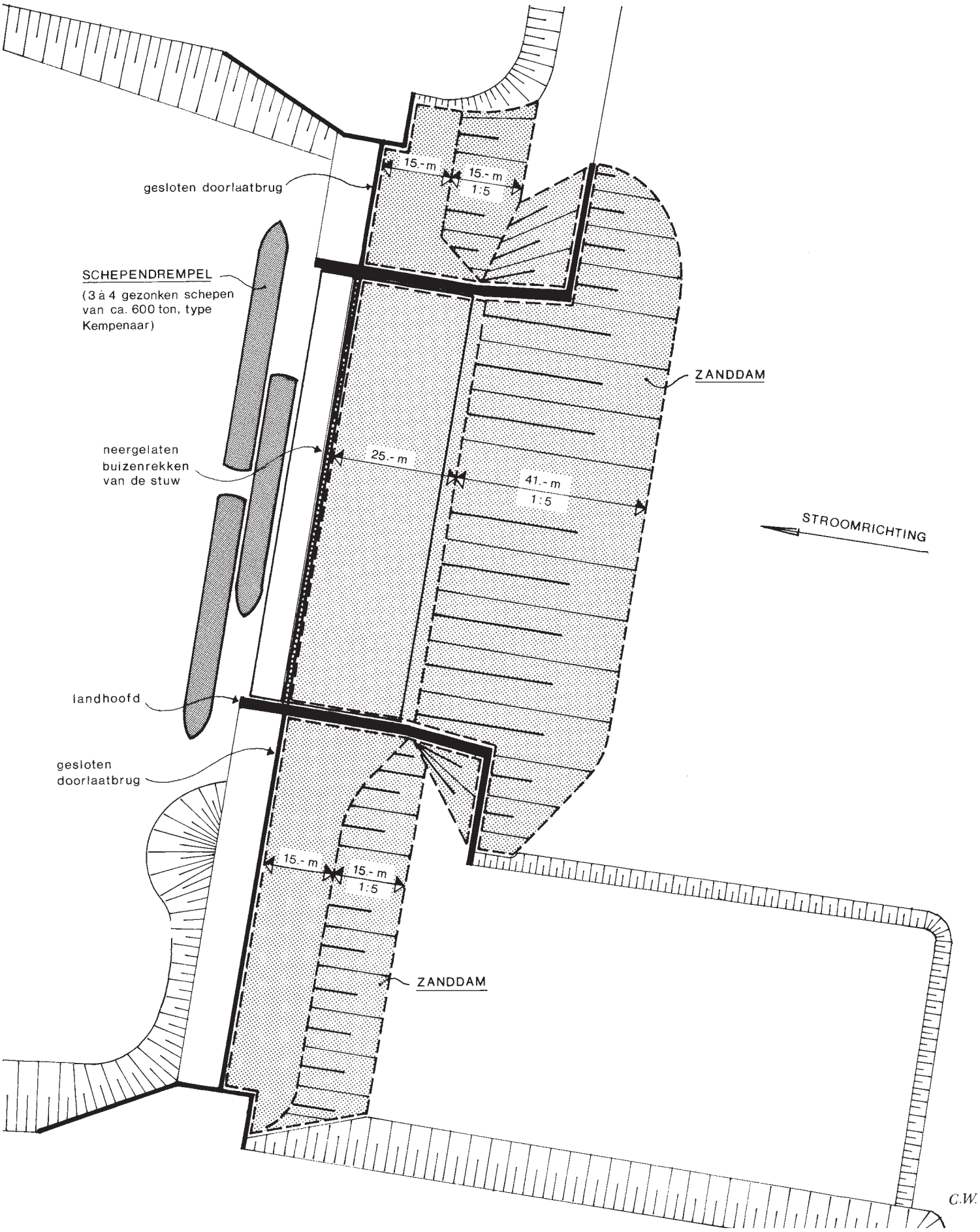

Tekening van hoe een afsluiting compleet gemaakt zou worden - Coll. St. MvC

Andere Koude Oorlog objecten in Arnhem en directe omgeving (niet uitputtend)

Locaties in Arnhem

Bedrijfsschuilkelder onder het voormalig AKZO-gebouw aan de Tivolilaan.

Ruimte met diverse luchtbehandelingsmachines die voor “schone” lucht moesten zorgen. Electrische aangedreven maar konden via de slingers om handmatig bedient worden.
(foto Raphael Smid)

Bedrijfsschuilplaats onder het voormalige ING-gebouw aan de Velperweg.

Onder het inmiddels geheel verbouwde ING-gebouw zat een relatief kleine ruimte voor een paar medewerkers, die het primaire betalingssysteem in stand zouden moeten houden ingeval van….
(foto Raphael Smid)

Twee identieke Openbare schuilgelegenheden gesitueerd onder het Willemsplein bij de voetgangerstunnel.
(foto Erik Laurentzen)

Dit zijn z.g. “Passantenschuilplaatsen” of ook wel Openbare schuilkelder genoemd. Passanten maar natuurlijk ook omwonende konden hier schuilen bij een aanval. De schuilplaats bood ruimte voor 300 personen en diende om maximaal 48 uur te kunnen schuilen.

PTT/KPN NCO, Nucleair Chemisch Onderkomen, districtsbunker mini-noodnet Agnietenstraat.

De PTT had 23 soort gelijke NCO-bunkers door het land in gebruik voor als er oorlog of crisis zou zijn. Beschermde onderkomen met luchtbehandeling, ontsmettingsruimte, slaapgelegenheid en personeel dat ook naar buiten moest om lijnstoringen te herstellen.
(foto Raphael Smid)

Communicatiebunker Defensie in de voormalige Saksen Weimar-kazerne, Infanteriestraat.

Communicatie-bunker van Defensie die zorg droeg voor het (aparte) communicatienetwerk van de krijgsmacht.
(foto Raphael Smid)

BB-kringcommandopost, Kring Gelderland-e, Schelmseweg.

Z.g. Kringcommandopost van de Bescherming Bevolking (BB) van de Kring Gelderland-e. Van hieruit werd de BB in dit gebied aangestuurd. Ook de sirenes van “luchtalarm” in de kring werden destijds vanuit deze locatie aangestuurd. (foto via Google Maps)

Post-bunker van de Rijks Verkeersinspectie Afd. Gelderland, Pels Rijckenstraat.

Ministerie van Verkeer en waterstaat was verantwoordelijk voor het verkeer en transport. Zo ook voor het “ontvangen en doorsturen” van in de zeehavens gelande geallieerde troepen en materieel, richting het achterland. Dit werd ondersteunt door de Rijksverkeersinspectie (RVI) (foto via Google Maps)

Locatie in Oosterbeek
Provinciale Commandopost Civiele Verdediging (PCCV), gecombineerd met
Provinciale Commandopost Bescherming
Bevolking Gelderland (PCBB) Oranjeweg.

Dit was een gecombineerd locatie waar zowel het Provinciaal Commando van de BB zetelde als die van de Provincie en met name waar de Commissaris van de Koningen leiding gaf aan de Provincie Gelderland. (foto via Google Maps)

De complexen Schaarsbergen en Deelen, bevatten ook nog tal van Koude Oorlog elementen die ook in relatie staan met de Gemeente Arnhem. Echter door hun aantal en speciale omgevingen laat we deze nu buiten beschouwing.

© 2022 Stichting Menno van Coehoorn.
Gebruik van teksten en foto’s uitsluitend na schriftelijke toestemming vooraf, van de St. Menno van Coehoorn en of de auteurs.

Teksten o.a. van:
Ruud van der Werff, Willem Reijnders, Raphael Smid

Literatuur:

- *Drijvende stuwen voor de landsverdediging, J.R. Beekmans, Wallburg Pers & Stichting Menno van Coehoorn 1998*
- *Civiele verdediging in het tijdperk van de wederopbouw, Cat. onderzoek wederopbouw 1940-1965, Tine van Wijk (RACM), Mark Witte (NCBB/MBB), 2007*
- *Atlas van historische verdedigingswerken in Nederland, deel Overijssel en Gelderland, Drs. Ing. T. de Kruijf c.s. uitg. Menno van Coehoorn en Matrijs, 2019*

Redactie: Comm. CEE - Raphael Smid *Opmaak: Peter Zwijnenburg – St.MvC* *Druk: Drukkerij Grootendorst Woerden*